

Institute of Oriental Studies
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

Oriental Studies

№6 2017

Edited by Apollon Silagadze

Tbilisi 2017

ელგუჯა ხინთიბიძე
ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა პირველი სტროფი*

რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში უმთავრესად იმგვარი აზრია დამკვიდრებული, რომ ძველად, შუა საუკუნეებში რუსთველის პოემას საერო საზოგადოება აფასებდა, ხოლო სასულიერო წოდება მას ებრძოდა. მე ვფიქრობ, რომ ეს აზრი ცალსახად ჭეშმარიტი არაა. რუსთველის სიბრძნე რომ ქართველი კაცის წინამძღოლი ჭირშიც და ლხინშიც იყო, ეს სწორედ ქართული საეკლესიო ხელნაწერების უძველესი მინაწერებით ჩანს. უცხო ქვეყნების სავანეებში ლოცვად ხელაპყრობილმა ქართველმა ბერებმა ზეპირად იციან *ვეფხისტყაოსნის* შეგონებანი და უფლის მცნებათა გვერდით ამ შეგონებათა მოხმობითაც ისწრაფვიან საუკუნო სასუფეველისაკენ. ამის ნათელი დადასტურებაა ქართულ ბიბლიურ და სხვა საეკლესიო წიგნებზე ქართველ გადამწერთა თუ მკითხველთა, თანაც უმთავრეს შემთხვევაში, ბერ-მონაზონთა მიერ ზეპირად (არა ტექსტისეული კორექტულობით) მოხმობილი მინაწერები: XIV საუკუნის საეკლესიო სადღესასწაულო კრებულზე (S-3480) შემორჩენილი ქართველი ბერის მეხსიერებით აღდგენილი რუსთველის სიტყვები - „ვა, სოფელო, რას შიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა, ყოვლი შენი მონდობილი ნიადაგმცა ჩემებრ ტირსა“¹; ეგრეთ წოდებულ ბერთას სახარებაზე მეთხუთმეტე საუკუნეში ქართველი ბერის - ცოდვილი იორდანეს შესრულებული მინაწერი - „მართლად იტყვის მოციქული, შიში შეიქმს სიყვარულსა“²; გაჰანის ქვაბების კედლებზე ნახშირით მიწერილი ნაწყვეტები ნესტანის წერილიდან: „ციხეს ვზი ეგ ზომ მაღალსა...“ (XV საუკუნის II ნახევარი)³; ასევე, მინაწერები XVI საუკუნის „დავითნზე“ (H-1796)⁴.

XIV-XVI საუკუნეებიდან შემორჩენილი ამ ფრაგმენტების საპირისპიროდ, XVII-XVIII საუკუნეების ქართული წყაროებით დასტურდება, რომ ქართული საეკლესიო აზრი რუსთველის პოემაში ქრისტიანობისათვის მიუღებელ პოზიციას ხედავდა. ეს თვალსაზრისი ჩანს ე.წ.

* წინამდებარე გამოკვლევას ვუძღვნი ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნეს და ქართული ლექსის მკვლევარს აპოლონ სილაგაძეს.

¹ თ. ბრეგაძე, *„ვეფხისტყაოსნის“* კიდევ რამდენიმე ტაეპი ძველ ხელნაწერთა მინაწერებში: *ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“*, IV, თბ., 1962, 93-94.

² ა. შანიძე, *„ვეფხისტყაოსნის“* ენის საკითხები: *ვეფხისტყაოსნის სიმფონია* (აკაკი შანიძის რედაქციით), თბ., 1956, 016-017.

³ ცისკარიშვილი, *„წარწერები ასპინძის რაიონიდან“*: *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*, 30, 1954, 175.

⁴ თ. ბრეგაძე, *„ვეფხისტყაოსნის“* კიდევ რამდენიმე ტაეპი..., 94-95.

ფსევდო-რუსთველურ სტროფში, რომლითაც იწყება ჩვენამდე მოღწეული ძეგლი, XVII საუკუნის, ხელნაწერები („პირველთავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად...“); მთავარებისკოპოს ტიმოთეს თვალსაზრისში; ქართლის განათლებული კათალიკოსის ანტონ პირველის მიერ რუსთველის მოღვაწეობის „ამაოდ დაშვრომად“ შეფასებაში. XVII-XVIII საუკუნეების ამგვარი დამოკიდებულება რუსთველის პოემისადმი და უპირველეს ყოვლისა ფსევდო რუსთველური სტროფის პოზიცია რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში მიჩნეულია „ვეფხისტყაოსნის მოძულებად...“, „უკვდავი პოემის გაყალბებად“. თავად ეს სტროფი ჩათვლილია „ნაყალბევად“, ხოლო მისი ავტორი *ვეფხისტყაოსნის* წინააღმდეგ მებრძოლად.

ჩემი აზრით, საეკლესიო წრეების ეს უარყოფითი დამოკიდებულება რუსთველის პოემისადმი, რომელიც შესაძლოა პოემის ერთგვარი დევნიტაც ყოფილიყო გამოხატული, გარკვეული ეპოქის მრვლენაა და უნდა აიხსნას ერთგვარი გავლენით იმ უკიდურესად რადიკალური პოზიციისა, რომელიც დამკვიდრდა XVI საუკუნის ევროპაში. სახელდობრ: XVI საუკუნეში ევროპის საეკლესიო წრეებში გაბატონდა უკიდურესად რადიკალური დამოკიდებულება არაორთოდოქსული გადახრების წინააღმდეგ. ევროპული საეკლესიო აზრი XVI საუკუნეში უკიდურესად შეუწყნარებელია თავისუფალი აზროვნების ყოველგვარი გამოვლინების მიმართ და იგი გამოიხატება რეპრესიებით არა მხოლოდ კათოლიციზმის საწინააღმდეგო საეკლესიო მოძრაობებისადმი, არამედ თვით წარსული საუკუნეების რენესანსული განწყობილების კულტურული მემკვიდრეობის წინააღმდეგ (ინკვიზიციის დასაწყისი ესპანეთში - XV საუკუნის ბოლო; XVI საუკუნე - კათოლიკობის მკაცრი რეპრესიები პროტესტანტული ეკლესიის წინააღმდეგ; ჯორდანო ბრუნოს კოცონზე დაწვა; დანტეს „მონარქიის“ და რაბლეს თხზულების აკრძალვა). კულტურული მემკვიდრეობისადმი ამ უკიდურესი რადიკალური დამოკიდებულების გამოვლენა უნდა დავინახოთ *ვეფხისტყაოსნის* სავარაუდო დევნაში, რასაც შეიძლება ჰქონოდა ადგილი XVI საუკუნის საქართველოში.

უნდა ჩავთვალოთ, რომ ევროპული ქრისტიანული კათოლიკური ეკლესიის რადიკალურ დამოკიდებულებას არაორთოდოქსული გამოვლინებების მიმართ ექნებოდა თავისი მიზანძვა და განვითარება მართლმადიდებლურ საქართველოში. ამას განაპირობებს საზოგადოდ გადამდები, მიმბაძველობითი არსი რადიკალიზმისა და, უფრო კონკრეტულად კი, იმდროინდელი საქართველოს სწრაფვა ევროპისაკენ, რაც განპირობებული იყო საქართველოს მძიმე პოლიტიკური სიტუაციით, ევროპისა და კერძოდ რომის პაპისაგან დახმარების და მფარველობის ძიების სახელმწიფოებრივი კურსით, რაც ჩვენამდე მოღწეული დოკუმენტებით XV საუკუნით თარიღდება, და მკაფიოდ გამოვლინდება სა-

¹ ა. ბარამიძე, *შოთა რუსთველი*, თბ., 1975, 451.

ქართველოში კათოლიკე პატრების მისიონერული მოღვაწეობის მხარდაჭერით.

ჩემი აზრით, XVII-XVIII საუკუნეების ქართულმა საეკლესიო აზრმა სწორად შეაფასა არა მხოლოდ *ვეფხისტყაოსნის* მორალურ-დოგმატიკური პოზიცია, არამედ მაღალი კულტურული ფასეულობაც. ვფიქრობ, სწორედ ქართული ეკლესიის დამსახურებაა ის, რომ *ვეფხისტყაოსანი* გადარჩა, რომ მან ფიზიკურად მოაღწია ჩვენს დრომდე და რომ იგი უამთა სიავემ უკვალოდ არ გააქრო. დავუკვირდეთ და უფრო პრინციპული შეფასება მივსცეთ იმ ფაქტს, რომ *ვეფხისტყაოსანმა* იმ დრომდე, სანამ მისი კრიტიკული შესწავლა დაიწყებოდა, მოაღწია იმ ერთადერთი რედაქციით და გადამუშავებით, რომელსაც ქართულმა საეკლესიო საზოგადოებამ ერთგვარ წინასიტყვად დაურთო სტროფი, რომელითაც თხზულება გამიჯნა საეკლესიო მწერლობიდან გამოაცხადა საერო ლიტერატურად და ბერ-მონაზვნობა გააფრთხილა, რომ მისი მიბაძვა დანაშაულია. სტროფი ამგვარად ჟღერს - „პირველ-თავი, დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად, // უხმობთ ვეფხისტყაოსნობით, არსა შეიქმს ხორცს, არ სულად, // საეროა არ ახსენებს სამებასა ერთ-არსულად, // არას გვარგებს საუკუნოს, რა დღე იქმნას აღსასრულად“. ანდა უკანასკნელი ტაეპის მეორე ვარიანტით: „თუ უყურა მონაზონმან შეიქმნების გაპარსულად“. საეკლესიო საზოგადოებამ ამ სტროფით ქრისტიანული ეკლესიის პოზიციიდან შეაფასა *ვეფხისტყაოსანი*, მაგრამ ამავე დროს ამ წინასიტყვის გათვალისწინებით მისცა სანქცია მის გადარჩენას. განვმარტავ ნათქვამს: ეს სტროფი აცხადებს პოემის სათაურს - *ვეფხისტყაოსანი* და მიუთითებს მკითხველს, როგორ უნდა მიიღოს იგი: საეროა, სპარსული წარმოშობისა; საუკუნო ცხოვრებისათვის სულის სასარგებლოს არაფერს შეიცავს; ხორციელ და არა სულიერ ცხოვრებაში მიიჩნევს ადამიანის ცხოვრების არსს და სამება-ერთარსება ღმერთს არ ახსენებს; მონაზონმა მას არ უნდა მიბაძოს. ამკარაა, რომ სტროფი მკითხველს მოძღვრავს და ურჩევს, გაემიჯნოს პოემის სპარსული წარმოშობის საერო იდეოლოგიას; ხოლო ბერ-მონაზვბას ამ იდეოლოგიისადმი ყურადღების მიქცევას უკრძალავს.

ეს სტროფი იკითხება ჩვენამდე მოღწეული ამ უძველესი გადამუშავების ყველა ხელნაწერში; გამოკლებით ხელნაწერთა იმ ჯგუფისა, რომელსაც თავში რამდენიმე სტროფი აკლია, ანდა იმ ხელნაწერებისა, რომელთა თავფურცლები დაკარგულია. ის გარემოება, რომ ეს სტროფი ქრისტიანული მორალურ-დოგმატიკური და ასკეტური პოზიციიდან განიხილავს პოემას, მეტყველებს იმაზე, რომ მასში ასახულია ქართული საეკლესიო საზოგადოების თვალსაზრისი. ის გარემოება, რომ სტროფი დამრიგებლური, დამოძღვრითი და დაჯერებული ტონით მიმართავს მთელ მკითხველ საზოგადოებას, მეტყველებს იმაზე, რომ მისი ავტორი (თუ შემკვეთი) თავის თავზე იღებს ერის წინამძღოლის, მკითხველის სულიერი მოძღვრის მისიას. აქედან გამომდინარე ვფიქრობ, ეს სტროფი თავიდანვე ერთგვარი ოფიციალური აზრის გამომხატველი იყო, ან მან შეიძინა ასეთი ფუნქცია.

პრინციპული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს ორიოდ გარემოებას: *ვეფხისტყაოსანი* ვახტანგისა და „მისი კომისიის“ მოღვაწეობამდე, 1712 წლამდე, მოღწეულია ერთი რედაქციული გადამუშავებით, რომელიც აშკარად არ არის უშუალოდ რუსთველის ხელიდან გამოსული (პროლოგი უკვე შევსებულია, გაგრძელებები დართულია). ამ ერთადერთ რედაქციას წინ უძღვის ერთგვარი წინასიტყვა - ე. წ. ფსევდო-რუსთველური სტროფი. ეს ფაქტები იმაზე მეტყველებს, რომ გადარჩა მხოლოდ ის რედაქცია, რომელსაც წინ ეს ფსევდო-რუსთველური სტროფი მიუძღვის, რაც იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ ამ წინასიტყვაშიც შეუწყო ხელი *ვეფხისტყაოსნის* გადარჩენას (მისცა გადამწერს მისი გავრცელების უფლება და მისცა მკითხველს მისი წაკითხვის უფლება, სათანადო გაფრთხილებით). მოქმედების ეს სტილი საეკლესიო კრებებისა და ეკლესიის, ჩვეულებრივი, მიღებული მეთოდი: დაფარული ე. წ. აპოკრიფული წიგნების გამოყოფა; ყველაფრის, რასაც ეკლესია არ ეთანხმება, არა აკრძალვა, არამედ აპოკრიფულად ანუ დაფარულად გამოცხადება - მომზადებული მკითხველისათვის კრიტიკულად, გამორჩევით წაკითხვის უფლების მიცემა. („რომელი პოვის სიტყუად კეთილი, შეიწყნარის, ხოლო ჯერკუალი განადგის“ - გიორგი მერჩულე).

XVII საუკუნის დასაწყისის ქართული ლიტერატურა აშკარად მეტყველებს, რომ ერთმანეთისაგან უკვე გამიჯნულია საეკლესიო ანუ სასულიერო და საერო ლიტერატურა. მიჩნეულია, რომ საერო ლიტერატურა სპარსული მწერლობის ტიპისაა და იგი სასულიეროსაგან განსხვავებული სფეროა, რაც მას ერთგვარ თავისთავადობას ანიჭებს. ეს ნათლად ჩანს თეიმურაზ პირველის სიტყვებში: „თუ საღმრთო რამე მესიბრძნა, შიგ არვინ ჩაიხედავდა“ და კიდევ „არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა“ („გაზაფხულისა და შემოდგომის გაბაასება“).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულმა სასულიერო საზოგადოებამ ეს პოზიცია *ვეფხისტყაოსნის* გადასარჩენად შეიმუშავა - გამიჯნა იგი საეკლესიო აზროვნებისგან, როგორც სპარსული სტილის საერო ნაწარმოები, და ამით ქრისტიანული ორთოდოქსიის პოზიციიდან მისი გასამართლების საჭიროებას გზა მოუჭრა. ეს კი პოემის გადამწერთა და მკითხველთათვის *ვეფხისტყაოსნის* როგორც საერო ტიპის ნაწარმოების გავრცელებისათვის ნებართვის თანატოლი აღმოჩნდა. ამიტომ იწყება *ვეფხისტყაოსნის* ყველა უძველესი ხელნაწერი ამ სტროფით. შემდგომ პერიოდში ქართული საზოგადოებრივი აზრი კიდევ ახალ ნაბიჯს გადადგამს ქართული სულიერი კულტურის ამ შედეგის გადასარჩენად. ვახტანგ მეექვსე პოემის მისტიკურ-ალეგორიულად განმარტების შესაძლებლობასაც ხედავს და თვით რადიკალური საეკლესიო წრეების მასთან შერიგებას ცდილობს. „ქვეყნის უფროსი ავის დამშლელი ხამს და ამაღ დაეშვერო“, - იტყვის სწავლული მეფე ან კიდევ: „თუ უნდა ესეც არ იყოს და ისე იყოს, თარგმანი ხომ ასრე სჯობს“.¹

¹ შოთა რუსთავე, *ვეფხისტყაოსანი*, 1712 წ. (ა. შანიძის აღდგენილი ვახტანგ VI გამოცემა). თბ., 1937, სპჟ.

ვფიქრობ, რომ ჩემ მიერ შემოთავაზებული მიმოხილვა ამგვარი დასკვნების შესაძლებლობას იძლევა: 1. რადგანაც *ვეფხისტყაოსნის* ჩვენამდე მოღწეული ძველი ხელნაწერები პოემის მხოლოდ ერთ რედაქციას, ანუ ერთი გადამუშავების ტექსტს შეიცავს და ეს რედაქცია აშკარად გვიანდელი გადამუშავებაა და მასში პოემის ყველა ჩანართი და გაგრძელება შეტანილი, უნდა ვიფიქროთ, რომ ხელნაწერები ნაღვურდებოდა ან იკარგებოდა და არის ცდა პოემის ყველა ნაწილის (მათ შორის ჩვენ მიერ გაგრძელებად და დანართად მიჩნეულის) შეგროვებისა და გადარჩენისა. 2. რადგანაც პოემაზე წინასიტყვად დართულ სტროფში *ვეფხისტყაოსანი* გამიჯნულია სასულიერო მწერლობიდან, არის ცდა მისი მსოფლმხედველობის ქრისტიანული ორთოდოქსიის პოზიციიდან მიუღებლობის დასაბუთებისა და პოემა მიჩნეულია სპარსული ტიპის (ან წარმოშობის) საერო თხზულებად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს აქტი უპირველეს ყოვლისა მიზნად ისახავს საეკლესიო წრეების მიერ პოემისადმი დაპირისპირების შერბილებას. 3. რადგანაც ყველა ძველი ხელნაწერი ამ სტროფით იწყება, ან იმ ტიპისაა, რომ დაზიანებამდე, სავარაუდოდ, ამ სტროფით იწყებოდა, საფიქრალია, რომ ეს სტროფი გაზრებული იყო იმგვარ ოფიციალურად, რომელიც მისი გადანერის და ნაკითხვის უფლებას იძლეოდა (ან მან შეიძინა ამგვარი ფუნქცია).

ამიტომ ვფიქრობ, რომ XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე ქართული ეკლესია შეეცადა, იმ პერიოდში გაბატონებული ქრისტიანული რადიკალიზმის ქმედებისაგან *ვეფხისტყაოსანი* გადაერჩინა. ისიც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამგვარი წინასიტყვის დართვა იქნებოდა ერთი (თუმცა უმნიშვნელოვანესი) ქმედება და არაა გამორიცხული, რომ *ვეფხისტყაოსნის* ქრისტიანული პოზიციიდან მიუღებლობის შესარბილებლად ზოგიერთი გადამწერის მიერ პოემის ტექსტშიც შეტანილიყო გარკვეული კორექტივები; არა მხოლოდ, ან მაინცდამაინც იმთავითვე, არამედ შემდეგაც. ძველი საუკუნეების გადამწერთა მიერ ამგვარი ქმედება არ უნდა მივიჩნიოთ ყალბისქმედებად. ძველი მკითხველისა და გადამწერის მოწოდება ყველა შემთხვევაში *ვეფხისტყაოსნის* ტექსტის ავთენტურობის დაცვა არაა, იგი ნათქვამის გაუმჯობესებას, შევსებასაც ცდილობს. და მისი აზრით, ამბისა თუ ცალკეული დეტალის დაახლოება, მიმსგავსება მის თანადროულ საზოგადოებრივ აზრთან, კეთილშობილური საქმეა.

ვარაუდის სახით ორიოდე ამგვარ შემთხვევაზე მინდა გავამახვილო ყურადღება. ჩვენ, თანამედროვე მკვლევრები, როცა ხელნაწერებში თავისებურ იკიხვის ეპოულობით და დარწმუნებული ვართ, რომ იგი არაა რუსთველისეული, უმთავრესად ამგვარ ვარიანტულ ნაკითხვას გადამწერის შემოქმედებად ვთვლით და მის გაჩენას უპირატესად იმით ავსხნით, რომ გადამწერმა ვერ ამოიკითხა, ან ვერ გაიგო ესა თუ ის სიტყვა თუ გამოთქმა და მიაშვავს იგი, თუ შეცვალა მისთვის ნაცნობი ფორმით. ხშირ შემთხვევაში, მართლაც, ასე ხდებოდა. მაგრამ არ უნდა გამოვრიცხოთ იმის შესაძლებლობა, რომ გადამწერი შეგნებულად ცვლის სიტყვას და მას კეთილშობილური ჩანაფიქრი აქვს.

ხატეტიდან ბრწყინვალე გამარჯვებით დაბრუნებულ ტარიელს მეფემ დიდებული წვეულება გაუმართა და სამეფო ზეიმზე პირველად მოაყვანინა მემკვიდრედ მოაზრებული ქალიშვილი ნესტანიც. ნესტან-მა და ტარიელმა ერთმანეთს თვალი ვერ მოსწყვიტეს. მოვლენათა არასასურველად განვითარების თავიდან ასაცილებლად მეფემ და დედოფალმა ნესტანის მათთვის სასურველად დაქორწინება სასწრაფოდ გადაწყვეტს და მეორე დღითვე ტარიელი სათათბიროდ მიიწვიეს. „დილასა ადრე სრას მიხმეს, დღე რა ქნა მწუხრმან ჟამითა,“ - ამბობს ტარიელი და აგრძელებს:

„ავდეგ ვსცან მათი ამბავი, ნასვლა ვჰქენ მითვე ნამითა.

ვნახენ ორნივე ერდგან სხდეს, სახითა ოდენ სამითა.

რა მიველ მოთხრეს დაჯდომა, წინაშე დავჯე სკამითა.“¹

ვეფხისტყაოსნის პირველ კომენტატორს (ვახტანგ VI) ყურადღება მიუქცევია ტარიელის მონათხრობის ერთ უცნაურობაზე: ორნი, მეფე და დედოფალი, სამი სახით რატომ იხსდნენ? და ამგვარი კომენტარი დაურთავს: „სახითა ოდენ სამითა რომე სწერია, მართლა კი არ ვიცი და მე ასრე მგონია: ორნი - მეფე-დედოფალი და მესამე - ერთი ვეზირი მისანდოც... და ერთს კიდევ ამას ვეჭვობ, რომე ვითაც ხელმწიფენი ლეთის ჩრდილად რომ არიან თქმულნი, ორნი ერთად რომ იხსდენ სახით სამითა, ვითამ კინალარ სამების სახედ იხსდენო.“²

პოემის XX საუკუნის კრიტიკულ გამოცემებში (1937 წლის გამოცემიდან დაწყებული) სიტყვა „სახითა“ ჩასწორებულია სიტყვით „ხასითა“, რასაც მხარს უჭერს ხელნაწერთა არცთუ მცირე ჯგუფი, მათ შორის სამი XVII საუკუნისა (H-2074, S-2829, A-363); თუმცა ხელნაწერთა დიდი უმრავლესობის, მათ შორის XVII საუკუნის ხელნაწერების, იკითხვისას „სახითა“³ კონტექსტიდან აშკარაა, რომ თავდაპირველია „ხასითა“. შემდეგი სტროფი ნათელყოფს, რომ მეფე-დედოფალი მოწვეულთა ჯგუფს მიმართავს და არა მხოლოდ ტარიელს: „გვიბრძანეს, თუ...“. მეფესა და დედოფალს ნესტანის საქმროს შესარჩევად დიდგვირთა თათბირი მოუწვევია. მათ შორისაა ტარიელიც, თანხმობას მისგანაც ელოდებოდნენ. ასევე იქცევა არაბეთში როსტევენიც, უწინარეს თინათინის გამეფებისა: „მეფემან უხმნა ვაზირნი... უბრძანა: „გკითხავ საქმესა“ (35-36). იკითხვისას „სახისა“ გაჩენა ახსნილია გადამწერის შეცდომად: გრაფიკულად ასოები „ხ“ და „ს“ ერთმანეთის მსგავსია, მოსალოდნელია მათი ერთმანეთში აღრევაო.⁴ ვფიქრობ, არც ისაა გამორიცხული, რომ გადამწერი სათანადოდ იყო დაკვირვებული ასოთა იდენტიფიცირებისას და ასოებს ერთმანეთისგან სათანადოდ განას-

¹ ვეფხისტყაოსანი. ვახტანგ VI გამოცემა, 1712, სტროფი ფ (500).

² იქვე, ტკთ (329).

³ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი მეორე. თბ., 1961, 338.

⁴ ა. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, 388.

ხვავებდა; მაგრამ ამ სტროფში აღწერილი სიტუაცია იმგვარად გაიაზრა, როგორი შესაძლებლობაც დაუშვა პოემის კომენტატორმა მეფე ვახტანგმა, ანდა მოთხრობილი ამბავი შეგნებულად ჩაასწორა ამგვარად. შუასაუკუნეების ქრისტიანული საქართველო მეფე-დედოფალში ღმერთის სახეებს ხედავდა და მკითხველისათვის სასურველიც იყო, რომ *ვეფხისტყაოსანშიც* სამების სახებად გამოჩენილიყო.

კიდევ ერთ შესაძლებელ ვარაუდზე მინდა შევაჩერო ყურადღება. ეს უკანასკნელი სრული სიახლეა რუსთველოლოგიაში და მას ჩემი საგანგებო გამოკვლევა მიეძღვნა. რადმენადაც ეს გამოკვლევა ძველ ხელნაწერებზე დაყრდნობით, პოემის ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი პასაჟის *ვეფხისტყაოსნის* ყველა გამოცემისაგან განსხვავებულ ნაკითხვას გვთავაზობს, მსჯელობა ამ სიახლეზე დეტალურ არგუმენტირებას საჭიროებს. ამიტომაც დაინტერესებულ მკითხველს ვურჩევ ჩემი სათანადო გამოკვლევის გაცნობას.¹ ამჯერად კი ამ გამოკვლევით მიღებული დასკვნის საფუძველზე, პოემის ძველ ხელნაწერებში განსხვავებული იკითხვის გაჩენის ერთ შესაძლებელ ვარაუდზე გავამახვილებ ყურადღებას.

რუსთველი ლირიკული გადახვევით იწყებს თავის ხელმწიფე-დედოფალზე გამიჯნურებული ავთანდილის საკუთარ სამყოფთაგან ველად გაჭრის, დღე და ღამ სატრფოზე მეოცნებე და მოტირალი გმირის უცხო მოყმის საძებრად წასვლას:

„ამ საქმესა მემონების დიონოსი, ბრძენი ეზროს;
საბრალოა, ოდეს ვარდი დაეთრთვილოს და-ცა-ეზროს...“ (178).²

თუ ვის იმონებებს რუსთველი სიტყვებით - „დიონოსი, ბრძენი ეზროს“, ამის თაობაზე რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში მრავალი ვარაუდია გამოთქმული, მაგრამ არც ერთი არაა სარწმუნოდ მიჩნეული. პოემის ძველ ხელნაწერთა ვარიანტებსა და უახლეს რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაზე დაყრდნობით, მე ვფიქრობ, რომ რუსთველი იმონებებს ანტიკური მითოლოგიის სიყვარულის დემონურ ძალას ეროსს (ეზროს), რომელიც ანტიკური ლიტერატურის უაღრესად პოპულარულ სიყვარულისადმი მიძღვნილ ფილოსოფიურ ტრაქტატში, კერძოდ პლატონის „ნადიმში“, მიჩნეულია ბრძენ დემონად და მოიხსენიება სწორედ *ბრძენ დემონ ეროსად*. *ეზროს* რუსთველისეულ *მაჯამურ რითმაში* (ბრძენი *ეზროს*, და-ცა-ეზროს, იაბეზროს) ნიშნავს სწორედ *ეროსს*. პლატონი სიტყვას *ეროს* (სიყვარული) თვლის ნაწარმოებად სწორედ სიტყვისაგან *ეზროს*.

დამონებული რუსთველისული სტროფის დიონოსი *ვეფხისტყაოსნის* ხელნაწერთა ერთ-ერთი იკითხვისია. რამდენიმე, მათ შორის სამ,

¹ ე. ხინთიბიძე, „ვის იმონებებს და რატომ იმონებებს რუსთველი“: *ქართველოლოგი*, 25, 2016 წ., 199-232.

² იხ. *ვეფხისტყაოსანი* (აკ. შანიძე და ალ. ბარამიძის გამოცემა), თბ. 1966.

XVII საუკუნის ხელნაწერში ამ სიტყვას ენაცვლება იკითხვის *დევანოსი*, სხვადასხვა ვარიანტით - *დევანოსი*, *დევანოსე*, *დივანოსი*, *დივანოსე*.

დევანოსი ჩვენში უფრო გვიან შემოსული ბერძნულ-ლათინური *დემონის* ადრინდელი შესატყვისი უნდა იყოს. ბერძნული *დემონი* ქართულ ბიბლიურ ტექსტებში *ეშმაკეულად* ითარგმნება. *ეშმაკის* მონაცვლედ ძველი ქართული ტექსტები იყენებს სიტყვას *დევი*. *ვეფხისტყაოსანში* დევი არაა მხოლოდ დიდტანიანი ზღაპრული არსება, იგი მისტიკურულ ბოროტ სულსაც ნიშნავს. ფორმა *დევანოსი* *დევ* ფუძიდანაა ნაწარმოები სიტყვათწარმოების სწორედ იმ ნორმებით, რომლებიც ევროპული (უპირატესად ბერძნული) ენებიდან ნასესხებ საზოგადო სახელებში დასტურდება იმ კატეგორიის პირთა აღმნიშვნელად, რომლებიც გარკვეულ კატეგორიაში ერთიანდებიან (ფილოსოფოსი, გეოგრაფოსი, ისტორიკოსი). გრეციზმები ძველ ქართულ ენაში ჩვეულებრივი მოვლენაა. XI-XII საუკუნეების ქართველი მთარგმნელები ხშირად ახალ ტერმინს ქმნიან ბერძნული სიტყვის შესატყვისი ქართული ძირის აფიქსაციის საშუალებით. სიტყვათწარმოების სწორედ ამ სტილს შეესატყვისება ამ კონტექსტის *დევანოსი*.

ვეფხისტყაოსნის განსახილველი პასაჟი ეძღვნება ყარიბი მიჯნურის სატრფოსაგან განშორების ტანჯვის აღწერას. ამ ტანჯვის ყველაზე დიდი მოწმე ანტიკურ და შუასაუკუნეების მითოსურ, ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში არის ბერძნული მითოლოგიის ეროსი. რუსთველის პოემაში სხვა შემთხვევებშიც ჩანს კვალი პლატონის დიდი ფილოსოფიური დიალოგის *ნადიმის*,¹ რომელშიც ეროსი მოაზრებული და სახელდებულია სწორედ ბრძენ დემონად.

ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერებში განხილული კონტექსტის *დევანოსი*/*დივანოსის* შეცვლა *დიონოს*/*დეონოსად* მე მივიჩნიე გადამწერის მიერ გაუგებარი ფორმის გასაგებით შეცვლად პოემის სხვა კონტექსტში დამოწმებული *ბრძენი დიონოსის* ანალოგიით („ამ საქმესა დაფარულსა ბრძენ დიონოს გააცხადებს“ - 1491).² არაა გამორიცხული ამგვარი ვარაუდიც: თუ გადამწერი მართებულად ხედავდა, რომ პოემის ამ პასაჟში დემონურ სიყვარულზეა საუბარი და დამოწმებულიც დემონია (*დევანოსი*), მოსალოდნელია, კონტექსტში კორექტივი შეეტანა კეთილი განზრახვით, როგორც საკუთარი, ასევე მისი თანამედროვე საზოგადოების განწყობილების კვალობაზე და სიტყვა *დევანოსი* შეეცვალა *დიონოსით*.

დასკვნის სახით მინდა, გავიმეორო: ფსევდო-რუსთველური სტროფი „პირველ-თავი...“, მიჯნავს რა *ვეფხისტყაოსანს* ქრისტიანული მსოფლხედვიდან, იმასაც ემსახურება, რომ პოემა დაიფაროს რადიკალურად

¹ ე. ხინთიბიძე, *ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო*. თბ., 2009, 507, 511.

² ე. ხინთიბიძე, „ვის იმონებს...“, 213-14, 219.

მოაზროვნეთა განაჩენისგან. ეს სტროფი გამოყენებულია ერთგვარ დოკუმენტად იმისა, რომ პოემა საერო ლიტერატურას განეკუთვნება და ეკლესიას ათავისუფლებს მისი გავრცელების აკრძალვისაგან. ქართულ წყაროებში ჩანს *ვეფხისტყაოსნისადმი* ქართული სასულიერო საზოგადოების კეთილად განწყობისათვის გამიზნული სხვა გამოვლინებანიც. მათ შორის არაა გამორიცხული, რომ ამავე კეთილი განზრახვით ზოგ შემთხვევაში პოემის ტექსტის კორექტირებაც მომხდარიყო.

Elguja Khintibidze

The First Stanza of The Manuscripts of *The Man in the Panther's Skin*

The major opinion, established in Rustaveli literature is the fact that Rustaveli's epic in the Medieval centuries was on the one hand valued by secular circles and confronted by that of ecclesiastical on the other. In my opinion, this view is not fully true as the fact that Rustaveli's wisdom accompanied Georgians, both in good and bad times, was reflected in the subscriptions of Georgian ecclesiastic manuscripts proper. One pseudo Rustavelian stanza, inserted as an addition at the beginning of every old manuscript of the MPS epic, is referred with the intent to confirm the Church's negative attitude to Rustaveli's epic *The Man in the Panther's Skin*.

In my opinion, the main aim of the stanza is to seclude the epic from an ecclesiastic writing and to declare it as a secular story taken from Persia. That is the reason why the stanza has acquired the function of a document attributing *The Man in the Panther's Skin* to the secular rather than ecclesiastic sphere of literature. In my view, we should not exclude the fact that some changes had been made by the scribes of the epic of Rustaveli with the intent to correspond the text to the norms of Christian thinking of the Medieval ages.